

Tre brev till Eirik Hornborg

Dr Eirik Hornborg!

Av det som framgår i en ledande artikel i H: bladet förstår jag att Ni är den ledare vårt land just nu behöver. Låt inte ansvaret skrämma Er, utan sätt in hela Er förmåga och kraft för att rädda landet ur den avgrund som eljest förestår.

Det såg hopplöst ut, då alla syntes svika, men då jag läste artikeln i fråga tändes på nytt en stråle av hopp.

För landets skull måste Ni ta ledningen om hand.

Tusenden i detta land vänder sig till Er med bön om räddning.

”En av de många”

Bland Eirik Hornborgs efterlämnade brev finns ovanstående enträgna skrivelse. Brevet är odaterat, men kuvertet är stämplat den 29 september 1941, samma dag som den tilltänkte räddaren fyllde 62 år.¹

Den 22 juni 1941 kungjorde Hitler att Tyskland tagit upp kampen mot bolsjevismen och ”vid vår sida kämpar våra tappra finländska bröder”. Genom ett avtal om transiteringstrafik hade Finland gett tillstånd åt tyska trupper på väg till och från Nordnorge att passera genom Finland. Då anfallet på Sovjetunionen inleddes var norra Finland fullt av tysk militär vilket innebar att Sovjetunionen måste betrakta Finland som en fiende. Vårt land var på nytt i krig, denna gång med en mäktig bundsförvant. Vad hade den ledande artikeln i *Hufvudstadsbladet* handlat

om och vilken var den roll skribenten ville tilldela Hornborg?

Ända sedan slutet av 1920-talet hade Hornborgs relation till *Hufvudstadsbladet* och dess ägare Amos Anderson varit problematisk. Medan *Nya Argus* rykte nått utanför landets gränser och medan artiklarna där Hornborg och hans medarbetare går till kamp mot fascistiska rörelser i det egna landet och i Europa citeras i de nordiska dagstidningarna, får *Hufvudstadsbladet* kritik för kappvänderi och feghet.

När Hornborg i ett privatbrev till Amos Anderson skriver att han ”ärnar sjunga ut i Argus så att det höres kring i Skandinavien om Din tidning inte bekänner spader”, är det inte tomma ord. I november 1932 kallar signaturen Griggs (Sven Aurén) i *Aftonbladet* Eirik Hornborg för en av sitt lands främsta kulturtillgångar, en *allround*-journalist som förmår omsätta sin djupa bildning i aktivt handlande:

Som politisk skribent är han en överlägsen och märklig företeelse och hans skarpt utmejslade artiklar i *Nya Argus* äro kända, fruktade och beundrade långt utanför Skandinavien. Den nyktra och kristallklara logik, som städse präglar hans argumentering, är en svår nagel i ögat på meningsmotståndare och vederdelomän.

Det är följaktligen inga överord Sven Willner tar till när han i en artikel i *Vasabladet* den 15.8.1981 frågar sig om det någonsin i vårt land funnits en publicist med samma grundmurade auktoritet som den Hornborg åtnjöt.

¹ Eirik Hornborg (1879–1965). Författare, skolman, politiker, publicist.

Det är till denne, i främsta ledet kämpande politiske skribent den anonyme skribenten riktar sin vädjan.

Den 10 juli hade den finska armén och de tyska trupperna i Finland inlett storanfallet mot Sovjetunionen på Karelska näset och norr om Ladoga. Relationerna till utlandet förvärrades med de finländska framryckningarna. Hitlers anfall på Sovjetunionen betydde för Storbritannien ett välkommet andrum i krigsansträngningarna. På kvällen den 1 augusti sade Finland upp de diplomatiska förbindelserna med Storbritannien som hotade med att förklara krig ifall inte finländarna avbröt sin framryckning.

För Hornborg, liksom för mången annan finländare, kändes fortsättningskriget 1941–1944 mera problematiskt än vinterkriget, då landet inför hela världens ögon utkämpat en heroisk ensam kamp mot en anfallande stor granne.

Regeringens hänvisningar till Finlands neutralitet klingade ihåligt då en stor tysk armé befann sig i landet och då ryska Karelen i Mannerheims berömda dagorder av den 10 juli framställdes som ett krigsmål. Hornborg själv säger sig inte ha räknat med de tyska vapnens slutliga seger, men nog på att man skulle lyckas slå Sovjetunionen inom dess europeiska område. Krigscensuren gör det omöjligt att uttrycka sig lika frispråkigt som tidigare, men Hornborg kringgår bestämmelserna genom att använda sig av historiska analogier i form av artiklar om till exempel slaget vid Cannae, ett av historiens största förintelseslag som dock i det långa loppet ledde till segrarens undergång.

I artikeln ”På gungande mark” beklagar han, en dryg vecka efter krigsutbrottet, att de nordiska staterna inte lyckades åstadkomma en militärpolitisk enhet och konstaterar att Storbritannien och sannolikt också Förenta staterna kommer att räkna Finland som en fiende. I flera artiklar under trettioalet har han ”dragit blankt” mot Hitlers politik och den framväxande nazismen. I det läge Finland befinner sig år 1941 inser och erkänner han att Finland är beroende av Tyskland, men varnar sina landsmän för att också i mentalt hänseende bli alltmer tysk-sinnade.

Redan före krigsutbrottet har en stor del av tidningspressen i Finland ägnat sig åt så kallad självcensur. Bo Enander, politisk kommentator i tidskriften *Nu*, har i ett privatbrev av den 15.10.1938 informerat Hornborg om en cirkulärskrivelse av konfidentiell natur från det svenska utrikesdepartementet till så gott som samtliga chefredaktörer, med en begäran om största vaksamhet. Skrivelsen är en reaktion på en *demarche* från nazistiskt håll, där man kräver att inga kritiska uttalanden göres om deras ledare, att man inte behandlar så kallade otrevliga affärer såsom antisemitiska excesser, koncentrationsläger, etc. Minsta möjliga uppmärksamhet bör skänkas åt ”Emigrantenthalunken” av typen Einstein och Thomas Mann.

Möjligen hade den finländska tidningspressen rättat sig efter liknande skrivelser, men liksom Enander i Sverige gjorde Hornborg allt för att trotsa censuren.

Han får erkännanden, men att döma av den mängd synpunkter som privat delges honom i brev och samtal, också häftig kritik från tyskvänliga kretsar. Och kritiken skulle öka i styrka.

När brittiskt flyg angriper tyska trupper och förråd på finländskt territorium utbryter en våldsam indignation i landet. I artikeln ”Objektivitet” försöker Hornborg förklara den folkrättsliga bakgrunden till anfallet.

Är det rättvist och förnuftigt att vänta att ett för livet kämpande folk, som i ett års tid har vändats under en övermäktig luftflottas skoningslösa angrepp, skall rata en rent av påtvungen hjälpare i nöden på grund av hans ruskiga antecedentia och låta sina egna vapen vila, tills den föraktade medkämpan har expedierats av bådas gemensamma fiende? Skulle vi icke själva under vinterkriget ha med glädje hälsat vilken bundsförvant som helst, även om han varit lika fläckad av brott som sovjetregimen?

Om de antydda synpunkterna accepteras – och på med förnuft och objektivitet förenliga grunder kunna de icke tillbakavisas – så är allt vidare resonemang i frågan överflödigt. Jag vill dock beröra ett par speciella fall som kommit en hel del oväsen åstad.

Det första är det brittiska flygbombardemanget vid Linhammar. Dess återljud i den finländska pressen gav ett intryck av fullständig okunnighet

om vedertagna krigsbruk. Många mellanfolkliga rättsregler, som man ansett orubbligt fastslagna sedan Hugo Grotius' tid, ha av den nu kämpande generationen trampats under fötterna, men tesen att en fiende är en fiende även på neutral mark, för så vitt han icke är avväpnad och internerad, är sannerligen ingen nyhet i folkrätten. [...]

Det ligger i själva verket en häpnadsväckande naivitet, liksom en god portion självöverskattning, bakom föreställningen att finländskt territorium vore sakrosankt. En av de närmast till hands liggande följderna av vårt bundsförvänskap med Tyskland var självfallet, att Storbritannien skulle komma att betrakta och behandla oss som fiender. Det är barnsligt att inbilla sig, att Finland skulle kunna kasta sig in i världskampen och samtidigt göra anspråk på att av alla utom Ryssland behandlas med den respekt, som teoretiskt tillkommer neutrala stater. Det verkliga förhållandet är, att vi fått röna en hänsynsfullhet, som vi inte haft rätt att vänta. Förbittringen över episoden i Linhammar är närmast genant: det är löjligt att ge sig in i ett stort äventyr med så komprometterande naiva föreställningar om de risker man möter. Vi äro ju ändå inga barnungar utan vuxna män.

Och artikeln slutar:

Det är både omanligt och oklokt att genom vaktolknningar hetsa vårt folk mot en stor nation med vilken vi ha ingenting otalt och som vi ha inget skäl att söka sak med. Sovjetunionen, och ingen annan makt, är vår motståndare. Vilka våra personliga känslor än må vara, böra vi i Storbritannien respektera ett rike, som anser sig föra ett berättigat krig och som kämpar för sin sak med samma energi som vi för vår och Tyskland för sin.

Trots att artikeln ströks av den inhemska censuren och publicerades endast av Samfundet Nordens Frihet i Stockholm i dess tidning med samma namn, väckte den enorm uppståndelse. Hornborg kallas till polisförhör och tidningspressen går till storms mot artikeln. Den ledande artikel i *Hufvudstadsbladet* som inledningens anonyma skribent åsyftar handlar om det här. Under rubriken "Opåkallat" framför ledarskribenten bland annat följande synpunkter: "Dr Hornborgs tillvitelser mot pressen gälla speciellt dess naivitet att ondgöra sig över det brittiska bombardemanget av Linhammar, som enligt för-

fattarens uppfattning tydligen borde ha accepterats med glädje som en strålande seger för folkrätten." Censuren hindrar Hornborg att bemöta kritiken och han uppfattas också av vänner och bekanta närmast som en landsförrädare, trots att dessa inte haft möjlighet att läsa artikeln.

Av intresse är *Svenska Pressens* roll i detta sammanhang. Under trettioalet hade dess linje avvikit från *Hufvudstadsbladets*. Tidningen kritiserades bland annat för att ha skrivit alltför frispråkigt om Lapporörelsen, vilket ledde till att Amos Anderson, sannolikt under påtryckning av inflytelserika kretsar, sade upp huvudredaktören Max Hanemann år 1930 och ersatte honom med Fredrik Valros. Fjorton år senare drogs hela tidningen in på tillskyndan av det nazistiska Tyskland. Den aktuella anledningen sades ha varit alltför uppseendeväckande rubriker i samband med de västallierades landstigning i Normandie.

I *Nya Pressens* avskedsnummer den 28.2.1974 inför den slutliga nedläggningen, skriver Henrik von Bonsdorff att när bannstrålen drabbade föregångaren *Svenska Pressen* "var detta följden av tidningens orädda sätt att träda i bräsch för höga fosterländska och publicistiska ideal". I samma nummer redogör Henrik Antell under rubriken "Svenska Pressen under krigsåren" för tidningens modiga kamp mot censuren, "en av de få tidningar som konsekvent och oförskräckt hade hävdad att vägen till landets räddning var frigörelse från banden till Tyskland, innan en slutgiltig katastrof skulle krossa oss." I artikeln hoppar Antell dock över ett skede av krigsåren. I *Allas vår Amos* (1976) skriver Torsten Bergman: "Under mellankrigstiden hade Valros i likhet med bl.a. ledarskribenterna i *Helsingin Sanomat* eldat under revanschivern och litat på den tyska hjälpen, men liksom de hade han snabbt ändrat åsikt." Det är först under vintern 1943–44 man ansluter sig till den så kallade fredsoptionen och spänningen ökar mellan Valros och Anderson. I fallet Linhammar faller *Svenska Pressen* in i kritikerkören mot Hornborg och hans artikel i *Nordens Frihet*.

När *Svenska Pressen* instämmer i *Hufvudstadsbladets* med brösttoner uttalade förhoppning att Hornborgs "säregna uttolkningar och apologier inte skola ge upphov till någon splittring i våra led eller förbittra sinnena hos dem som ute vid fron-

terna kämpa på liv och död mot ärkefienden, innan glömskans slöja barmhärtigt hunnit falla över denna opåkallade starkt personliga meningsyttring”, konstaterar Hornborg att artikeln i *Nordens Frihet* sannolikt hade gått obemärkt förbi om den inte fått en sådan uppmärksamhet i finländsk press. De flesta som kommenterat den har överhuvudtaget inte läst den.

Hornborg avslutar en kort kommentar i *Nya Argus* med orden:

Min artikel var avsedd att stöda den officiellt och privat proklamerade neutraliteten gentemot alla makter utom Sovjetunionen genom att motarbeta den psykos, som låter händelser vilka äro en naturlig konsekvens av lägets utveckling, framstå som oväntade och oerhörda. Den opposition jag rönt bär vittne om psykosens styrka, men jag är icke ovan vid att mötas av våldsamma anfall och dock i sinom tid få rätt. Nu är det mig omöjligt att ta upp den kastade handsken. Men kanske mötas vi en gång på jämna villkor.

Hornborg fick rätt, men vid det laget hade läget förändrats i så fruktansvärd riktning att villkoren inte längre var jämna. Men trots att han inte såg ett behov av att i det läget triumfera över sina motståndare, säger han sig aldrig ha känt sig så ensam som då. Han kände sig stå ensam mot en kompakt opinion, som uppbars också av personer vilkas intelligens han sade sig uppskatta och i vissa fall förbehållslöst respektera. Trots allt fanns det också andra röster, vilket ytterligare två bevarade privatbrev av för Hornborg obekanta personer, en ung, den andra gammal, vittnar om.

Sveaborg 25.IX – 41

KENTTÄPOSTI

Dr Eirik Hornborg!

Med anledning av Hufvudstadsbladets ledande artikel tager jag mig friheten att till Eder, herr doktor, frambära några av de tankar tidningens polemik framkallade hos mig. Jag har icke tagit del av Eder artikel i ”Nordens Frihet” och kan sålunda icke bilda mig en uppfattning om dess innehåll, men av kritiken att döma har Ni uttalat åsikter som tyckes mig synnerligen beaktansvärda. Det är emellertid icke på grund av likheter i

våra åsikter, utan därför att Ni i Eder ställning vågat uttrycka en egen mening om vårt lands politik, som jag velat frambära till Eder min tacksamhet och min beundran för Edert mod. I tider som dessa är det minsann icke lätt att stå emot strömmen, det har jag själv fått erfara. Med sorg i hjärtat har jag iakttagit huru de ideal som jag hyllar trampas under fötterna i en falsk fosterlandskärleks namn, och huru en dimridå av propaganda tyckes vilja kväva varje varningens rop och varje strävan efter objektivitet.

Är icke den sanna fosterlandsvännen skyldig att söka varna sitt lands ledare då de, enligt hans övertygelse är inne på fel väg, och lider han icke mera av att se sitt land handla orätt än att se det lida orätt? En falsk patriotism är det, som vill undertrycka medborgarnas rätt till fri kritik under hänvisning till betydelsen av enighet eller dylikt. Visar icke historien tydligt, att den stormaktsställning som vinnes på bekostnad av individernas fria självverksamhet och genom undertryckande av samvets och tankefriheten icke blivit långvarig, ehuru den framtvingna enigheten kan giva sken av aktningens styrka i yttre avseende? Är det icke av större värde för ett land att vara rikt på stora, självständiga personligheter, som våga tänka och tala fritt, samt handla efter sin övertygelse, än att hava en stor, ”oövervinnelig”, väldisciplinerad armé? Det var dessa tankar som väcktes hos mig då jag läste Hufvudstadsbladets nervösa utgjutelse, och jag fylldes av hoppfullhet då jag hörde att det fanns någon, som vågat uttala sig annorlunda än vår likriktade press.

Jag ber Eder, herr doktor hava undseende med min djärvhet, att på detta sätt tillskriva Eder. Det kan ju föga intressera Eder, att en för Eder obekant ung man fylldes av beundran och sympati för det moraliska mod som Eder artikel ådagalägger. Och det förvånar kanske Eder att jag tager mig en dylik frihet. Ett stort nöje vore det för mig att någon gång få sammanträffa med doktor Hornborg för att närmare lära känna Eder uppfattning om de aktuella livs- och världsproblemen.

Med utmärkt högaktning
*Deryck Sivén*²

2 Deryck Sivén (f.1913–2002) blev efter kriget historiektor och långvarig ordförande för bl.a. Svenska Fredsvänner i Helsingfors (1948–85).

H. Herr Doktor Eirik Hornborg Helsingfors den 24 sept. 1941

Ehuru jag icke är personligen bekant med Herr Doktorn, känner jag mig dock manad, att uttala min djupa tacksamhet för de ord Herr Doktorn nyligen i tidningen "Nordens Frihet" uttalat, rörande Englands hållning för närvarande i det politiska läget och dess förhållande till Ryssland. Detta i anledning av det kortsynta klander tidningen Svenska Pressen i sin ledare i gårdagens tidning riktat mot Herr Doktorn och vilket klandrande mycket upprört mitt gamla hjärta. Det har särskilt plågat mig dessa tider att erfara, huru man i vårt lands tidningar ständigt synas vilja fälla försmädliga omdömen om västmakternas nuvarande politik. Man synes i vårt land endast och uteslutande egoistiskt tänka på vårt eget lands fördel, utan att i stort se på hela den väldiga kamp, som utkämpas i världen mellan stormakterna och där det gäller för västmakterna icke att förkrossa det tyska folket utan den tyska regeringsmaktens vålds- och hatpolitik och att genom bekämpande av denna politik återskänka de genom våld ockuperade länderna: Norge, Danmark, Holland, Belgien, Frankrike m.fl. deras frihet och självständighet. Vinnes icke detta mål, för vilket England och Amerika nu kämpar komma ju dessa länder fortfarande att bliva lekballar i tyska regeringens hand.

På samma sätt som Finlands nu synes lyckligt komma att vinna frihet, självständighet och framtida trygghet, böra vi ju alla hoppas att alla dessa andra mindre folk även måtte kunna komma att andas fritt och återfå sin dyrbara rätt och frihet.

Fast det ej betyder mycket vad en åldring som jag uttalar har jag dock velat till Herr Doktorn framföra mitt varma tack för Edra modiga uttalanden i denna sak.

Med utmärkt högaktning
*Michael Schauman*³

Finland gick ut ur kriget med bevarad självständighet, dammet lade sig över de hetsiga menings-

³ Michael Schauman (1852–1950) var bl.a. kanslist vid Finska krigskommissariatet, lantdagsman 1885 och 1894 och borgmästare i Borgå 1895–1903 och 1906–1915..

yttringarna och drygt sextio år senare får jag en pensionerad rikssvensk överstes syn på rabaldret kring Hornborgs artikel: "För mig, som sysslat en del med vad neutralitet är/kräver, är det uppenbart att Finland inte kunde kräva respekt för en deklarerad neutralitet och samtidigt ha tyska trupper på sitt territorium. Engelsmännen var i sin fulla rätt att angripa tyskarna och dessutom att ställa Finland till svars."

Vid Eirik Hornborgs begravning kallar biskop Elis Gulin honom en tankens och handlingens man, en medborgare med ansvarskänsla och mod att handla efter sin övertygelse, som därför alltid kallades fram när landet stod i fara och när de flesta stod villrådiga inför de ofta till synes olösliga problemen. Denne tankens och handlingens man hade varit van vid att fungera som rådgivare åt allt från presidenter till skolelever. Ändå kan jag inte låta bli att undra över vad "en av de många" helt konkret förväntade sig då hon eller han ber honom ta ledningen om hand för att rädda vårt land.

ANNA LENA BENGELSDORFF

Eirik Hornborg var huvudredaktör för *Nya Argus* 1933–47.

Hans artikel "Tyranni" 1933 – om Hitlers maktövertagande – finns att läsa i *Nya Argus* historik *Ögonen upp!* och på nätet under www.kolumbus.fi/nya.argus/Historik – Red.

ETT KOMPLETT
REGISTER ÖVER
INNEHÅLLET I
TIDSKRIFTEN ARGUS
OCH NYA ARGUS SEDAN
1907 SAMT ETT URVAL
ARTIKLAR HITTAR DU PÅ
NÄTET:
[www.kolumbus.fi/
nya.argus/Arkiv](http://www.kolumbus.fi/nya.argus/Arkiv)